

KRIMINĀLPROCESA PRET VAIRĀKĀM PERSONĀM PABEIGŠANA SAPRĀTĪGĀ TERMIŅĀ

Dr. iur. Jānis Baumanis,

*Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta
zinātniski analītiskais padomnieks, Latvija*

Kriminālprocesa likumā noteikta samērā komplicēta kārtība ar vairākiem etapiem, kurā dažādiem procesa virzītājiem un citām kriminālprocesu veicošām amatpersonām ir jāveic daudzas procesuālās darbības, lai tiktu panākts Kriminālprocesa likuma 1. pantā noteiktais mērķis, proti, nodrošināt efektīvu Krimināllikuma normu piemērošanu un krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē. Lai gan Kriminālprocesa likuma 1. pantā formulētajā mērķī vārds: „persona” izteikts vienskaitlī, tomēr kriminālprocesos bieži ir vairākas personas, kurām ir tiesības uz aizstāvību, vairāki cietušie un daudz citu kriminālprocesā iesaistītu personu, turklāt bieži kriminālprocess notiek nevis saistībā ar vienu noziedzīgu nodarījumu, bet gan saistībā ar noziedzīgu nodarījumu kopību. Turklāt Latvijā viena procesa virzītāja lietvedībā parasti atrodas vairāki kriminālprocesi. Minētie apstākļi ir tikai daļa no tiem, kas ietekmē kriminālprocesa ilgumu un aktualizē tematu par kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā.

Lai sašaurinātu pētījuma robežas, uzmanību akcentēsim uz pieņēmumu, ka Latvijā noteiktā kriminālprocesuālā kārtība ļauj efektīvi piemērot Krimināllikuma normas, taisnīgi noregulēt krimināltiesiskās attiecības un nepieļaut neattaisnotu iejaukšanos personas dzīvē, kad kriminālprocesā tikai vienai personai ir tiesības uz aizstāvību. Tiklīdz kriminālprocesā ir vairākas personas, kurām ir tiesības uz aizstāvību, Kriminālprocesa likuma normas kļūst neefektīvas vai, katrā ziņā, maz efektīvas, apdraudot personas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā.

Kriminālprocesa pabeigšanas saprātīgā termiņā institūta attīstība

Pirms izvērtēt kriminālprocesa, kurā iesaistītas vairākas personas, kurām ir tiesības uz aizstāvību, raksturu, autors piedāvā nelielu

ieskatu kriminālprocesa pabeigšanas saprātīgā termiņā pilnveides procesā.

2010. gada 9. februārī Latvijas Republikas Ministru kabineta sēdē tika atbalstīts Tieslietu ministrijā izstrādātais likumprojekts “Grozījumi Krimināllikumā” Nr. 1704/Lp9, kas 2010. gada 15. februārī tika nosūtīts uz Saeimu. Saeimas Prezidijs ierosināja minēto likumprojektu nodot Juridiskajai komisijai un noteikt, ka tā ir atbildīgā komisija. Likumprojektā bija paredzēti grozījumi Krimināllikuma sevišķajā daļā un viens grozījums Krimināllikuma vispārīgajā daļā, kas nebija saistīti ar kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā. Taču šis likumprojekts Saeimas Juridiskajā komisijā tika papildināts ar vairākiem pantiem, kuru iekļaušana Krimināllikuma vispārīgajā daļā netika pamatota ar anotāciju, tai skaitā par kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā. Šie grozījumi tika pieņemti 2010. gada 21. oktobrī un stājās spēkā 2011. gada 1. janvārī. Ar grozījumiem Krimināllikumu papildināja ar 49.¹ pantu, kurā reglamentēta soda noteikšana, ja nav ievērotas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, kā arī Krimināllikuma 58. pantu papildināja ar piekto daļu šādā redakcijā: „No kriminālatbildības personu var atbrīvot, ja konstatē, ka nav ievērotas tās tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā”.

Tieši šie grozījumi pirmo reizi Krimināllikumā ieviesa jaunu jēdzienu: „*saprātīgs termiņš*”, kas kļuva par kārtējo vērtējuma jēdzienu krimināltiesību normās. Saskaņā ar minētajiem grozījumiem tiesai, ja tā konstatē, ka nav ievērotas personas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, šis apstāklis ir jāievēro soda noteikšanas gaitā, un sods jāmīkstina, nosakot sodu, kas ir zemāks par minimālo robežu, kāda par attiecīgo noziedzīgo nodarījumu paredzēta Krimināllikumā, vai nosakot citu, vieglāku soda veidu, nekā par attiecīgo noziedzīgo nodarījumu paredzēts

Krimināllikumā. Turklāt, ja tiesa konstatē, ka nav ievērotas personas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā un persona izdarījusi noziegumu, par kuru Krimināllikuma sevišķās daļas panta sankcijā paredzēts mūža ieslodzījums, tiesa mūža ieslodzījuma vietā var noteikt brīvības atņemšanu uz divdesmit gadiem. Tādējādi ilgstoša kriminālprocesa norise kļūva par apstākli, kas ļauj tiesai noteikt vieglāku sodu, nekā Krimināllikumā paredzētais sods, kā arī likumdevējs atzina, ka personai, kurai būtu jānosaka mūža ieslodzījums, kriminālprocesa novilcināšanas dēļ var noteikt vieglāku sodu.

Nenoliedzami, ka ilgstošs kriminālprocess ir visām kriminālprocesā iesaistītajām personām aprūtināošs un būtiski aizskar personu, it īpaši to, kurām ir tiesības uz aizstāvību, intereses, jo sevišķi gadījumos, kad tiek piemēroti represīva rakstura kriminālprocesuālie līdzekļi, tai skaitā procesuālie piespiedu līdzekļi, mantas arests vai izmeklēšanas darbības, kas aizskar personai garantētās cilvēktiesības. Zīmīgi, ka Kriminālprocesa likumā tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā kā kriminālprocesa pamatprincips ir noteikts normā, kura seko uzreiz aiz normas, kurā reglamentēts spīdzināšanas un pazemošanas aizliegums. Pārkāpjot personas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, protams, var atzīt, ka faktiski personas tiek savā veidā „spīdzinātas un pazemotas”. Kā zināms, spīdzināšanas un pazemojuma gadījumos iegūtās ziņas par faktiem atzīst par nepieļaujamām un pierādīšanā neizmantojamām, tomēr, balstoties uz citām ziņām par faktiem kā pierādījumiem, personu var notiesāt. Taču spīdzināšanas un pazemošanas gadījumā nav paredzēta tik labvēlīgu seku iespējamība, kā tas ir, konstatējot tiesību uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā pārkāpumu. Piemēram, nav paredzēta mūža ieslodzījuma aizstāšana ar brīvības atņemšanu uz divdesmit gadiem.

Nodrošinot efektīvu Krimināllikuma normu piemērošanu un krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē, procesa virzītājs var sastapties ar dažādiem šķēršļiem, kas var kļūt par kriminālprocesa ilgumu ietekmējošiem faktoriem.

Tiesu prakses apkopojumā par tiesībām uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā

un soda noteikšanā, ja nav ievērotas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, pamatoti secināts: „[...] tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, kā arī to neievērošanas sekas tiešos vārdos nedz Krimināllikumā, nedz Kriminālprocesa kodeksā netika norādītas līdz pat 2005. gadam, kad tiek pieņemts un stājas spēkā jaunais Kriminālprocesa likums”¹. 2005. gada 1. oktobrī, kad spēkā stājās Kriminālprocesa likums, tā 14. pantā kā kriminālprocesa pamatprincips tika noteiktas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā. Minētajā normā nebija noteiktas sekas par šo tiesību pārkāpumu, kā arī nebija paredzēti tā izvērtēšanas kritēriji. 2009. gada 12. martā izdarīja grozījumus Kriminālprocesa likumā, ar kuriem tika identificēti daži saprātīgu termiņu ietekmējoši faktori. Proti, Kriminālprocesa likuma 14. panta pirmo daļu papildināja ar teikumu šādā redakcijā: „Kriminālprocesa pabeigšana saprātīgā termiņā ir saistīta ar lietas apjomu, juridisko sarežģītību, procesuālo darbību daudzumu, procesā iesaistīto personu attieksmi pret pienākumu pildīšanu un citiem objektīviem apstākļiem”. Kā redzams, normā ieskicēta tikai saprātīgā termiņa saistība ar objektīviem apstākļiem. Loģiski būtu prezumēt, ka, ja krimināllieta ir apjomīga, juridiski sarežģīta, kriminālprocesā veiktas daudzas procesuālās darbības un amatpersonas nav kavējušās pienākumu izpildē, tad personas tiesības uz procesa saprātīgu termiņu nav pārkāptas arī tad, ja kriminālprocess ildzis daudzus gadus. Tiesību doktors Jānis Rozenbergs norāda: „Tāpat, izvērtējot procesa termiņa saprātīgumu, ņemama vērā lietas sarežģītība. Kādi šeit varētu būt kritēriji, lai atšķirtu sarežģītas lietas no vienkāršām? Visticamāk, ka nelielas krimināllietas, kuras veido izskatāmo lietu „pamatmasu” tiesās, nevarētu tikt uzskatītas par sarežģītām. Kā norādīts juridiskajā literatūrā, pie sarežģītām lietām var pieskaitīt lietas, kuras tiek izmeklētas vai iztiesātas par sarežģītiem ekonomiska rakstura noziedzīgiem nodarījumiem, kuros apsūdzēto vai cietušo statusā iesaistīts liels personu skaits, lietas par noziedzīgiem nodarījumiem pret valsti”². Tātad, kriminālprocesu pret vairākām personām, jādodomā, lielākoties var atzīt par apjomīgu un sarežģītu. Taču, apstākļu klāstā, kurus jāvērtē saistībā ar personas tiesībām uz kriminālprocesa

pabeigšanu saprātīgā termiņā, pēc autora viedokļa, pats svarīgākais ir kriminālprocesu veicošo amatpersonu attieksme pret pienākumu pildīšanu. Šo viedokli var pamatot sekojoši: pirmkārt, arī tiesu prakses apkopojumā par tiesībām uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā un soda noteikšanā, ja nav ievērotas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, norādīts, ka „[...] tieši iesaistīto personu rīcība faktiski ir viens no būtiskāk vērtējamiem apstākļiem, lemjot par iespējamu kriminālprocesa saprātīga termiņa pārkāpumu”⁷³. Minēto apstiprina arī pētnieki: „Attiecībā uz valsts iestāžu un amatpersonu rīcību, kas faktiski ir centrālais vērtēšanai pakļautais kritērijs, nosakot to, vai tikusi nodrošināta kriminālprocesa pabeigšana saprātīgā termiņā, jāsecina, ka šā jautājuma vērtēšanas ietvaros ir nepieciešams konstatēt, ir vai nav notikusi neattaisnojama kādu procesuālu darbību vilcināšana un vai nav bijuši periodi, kuros nav veiktas nekādas vērā ņemamas aktivitātes procesa tālākai virzībai”⁷⁴. Otrkārt, Kriminālprocesa likuma 14. panta pirmās daļas pirmajā teikumā noteikts, ka ikvienam ir tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, tas ir, bez neattaisnotas novilcināšanas. Neattaisnota novilcināšana ir tiesību uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņa pārkāpuma atšifrējums. Attaisnoti vai neattaisnoti novilcināt kriminālprocesu var personas, kuras veic kriminālprocesu. Personu, kurām ir tiesības uz aizstāvību, kriminālprocesa neattaisnota novilcināšana nebūtu atzīstama par šo personas tiesību uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā pārkāpšanu, jo tādējādi šīs personas faktiski atsakās no savām tiesībām. Krimināllietas apjoms, kriminālprocesā esošo juridisko jautājumu sarežģītība, procesuālo darbību daudzums, citu kriminālprocesā iesaistīto personu, kuras nav kriminālprocesu veicošās amatpersonas, attieksme pret pienākumu pildīšanu ir sekundāri apstākļi, kas tikai norāda uz valsts amatpersonu neattaisnotu vai attaisnotu kriminālprocesa novilcināšanu. Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 27. pantu kriminālprocesa vada procesa virzītājs. Tāpēc tieši procesa virzītāja apzināta vai nevēlīga rīcība, kas noveda pie kriminālprocesa neattaisnotas novilcināšanas, var tikt atzīta par apstākli, kas ļauj secināt, ka saprātīgie termiņi ir pārkāpti. Minētajam neizbēgami būtu jābūt par

pamatu procesa virzītāja darbību izvērtēšanai un, iespējams, pat atbildībai. Turpinot iesākto likumsakarīgo tiesisko notikumu ķēdes modelēšanu, jāsecina, ka, ja tiesa nolēmumā, atsaucoties uz Krimināllikuma 49.¹ pantu, mīkstina sodu, tad saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 533. pantu būtu jāpieņem arī tiesas blakus lēmums, kurā būtu jānorāda krimināllietā konstatētie tiesību normu pārkāpumi, to cēloņi un veicinošie apstākļi un jāpieprasa kompetentai institūcijai vai amatpersonai tos turpmāk novērst. Šāds situācijas risinājums ir faktiski neiespējams, ja kriminālprocesa norises saprātīgais termiņš nepamatoti pārkāpts tieši pašas tiesas rīcības rezultātā. Šādos gadījumos tiesas blakus lēmuma pieņemšana nebūtu loģiska.

Kriminālprocesa norises saprātīga termiņa tecējuma sākuma un beigu moments

Kriminālprocesa norises saprātīga termiņa tecējuma beigu moments ir galīgā nolēmuma spēkā stāšanās brīdis. Kas attiecas uz minētā termiņa tecējuma sākuma momentu, tad varētu pieņemt, ka tas ir personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, statusa iegūšanas brīdis. Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 61. panta piekto daļu tieši šajā brīdī persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, iegūst tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā. Tādējādi varētu prezumēt, ka viens no kriminālprocesa norises saprātīga termiņa risinājuma variantiem varētu būt situācija, kad personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, statusu piešķir pēc iespējas vēlāk. Kriminālprocesā iegūst un nostiprina pierādījumus, bet neiesaista, iespējams, noziedzīgo nodarījumu izdarījušo personu. Taču tas daudzos gadījumos nav iespējams, piemēram, ja persona ir bīstama vai tā liek šķēršļus kriminālprocesa mērķa sasniegšanai, tad taisnīgs krimināltiesisko attiecību neregulējums paredz nekavējoties piemērot drošības līdzekli, tai skaitā, iespējams, jālemj par ar brīvības atņemšanu saistīta drošības līdzekļa piemērošanu. Ja tiek rosināta apcietinājuma piemērošana, tad saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 14. panta trešo daļu, šajā kriminālprocesā saprātīga termiņa nodrošināšanai ir priekšrocība salīdzinājumā ar pārējiem kriminālprocesi. Izdarot nelielu atkāpi no iesāktā jautājuma izskatīšanas, jāatzīmē, ka apcietinājumā pavadītais laiks, notiesājoša sprieduma gadījumā, tiek ieskaitīts

brīvības atņemšanas sodā, kas faktiski samazina galīgo izciešamo brīvības atņemšanas sodu. Tādēļ it kā nebūtu loģiski šādos gadījumos sodu vēl mīkstināt saskaņā ar Krimināllikuma 49.¹ pantu.

Atgriežoties pie iesāktā jautājuma par saprātīgā termiņa tecējuma sākuma momentu izklāsta, jāatzīst, ka pieņēmums par brīdi, kad persona iegūs personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, statusu kā kriminālprocesa norises saprātīga termiņa tecējuma sākuma momentu ir kļūdainis. Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 14. panta trešo daļu saprātīga termiņa nodrošināšanā priekšrocība ir arī kriminālprocesiem, kur iesaistīta speciāli procesuāli aizsargājama persona. Šajos kriminālprocesos dažkārt vēl neviena persona nav ieguvusi tiesības uz aizstāvību. Varētu secināt, ka kriminālprocesa norises saprātīga termiņa tecējuma sākuma brīdis ir speciālās procesuālās aizsardzības piemērošanas brīdis. Taču, saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 14. panta pirmo daļu, tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā ir ikvienam. Tādējādi šīs tiesības ir arī cietušajiem un lieciniekiem, kuriem ir vai nav piemērota speciālā procesuālā aizsardzība, kas noved pie gala secinājuma, ka kriminālprocesa norises saprātīga termiņa tecējuma sākuma brīdis ir brīdis, kad kriminālprocesā tiek iesaistīta persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, cietušais un viņa pārstāvība vai citas kriminālprocesā iesaistītās personas. Autors uzskata, ka nav korekti par saprātīgā termiņa tecējuma sākuma brīdi uzskatīt kriminālprocesa uzsākšanas brīdi, kamēr procesā, izņemot amatpersonas, kas veic kriminālprocesu, neviena cita persona nav iesaistīta.

Tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā ir personai. Kamēr persona kriminālprocesā nav iesaistīta, tā šīs tiesības vēl nebauda. Nav loģiski uzskatīt, ka, piemēram, izmeklējot slepkavību un tikai piektajā kriminālprocesa virzības gadā noskaidrojot iespējamo slepkavības izdarītāju, piecus gadus ilgušais kriminālprocess ir aizskāris iespējamā slepkavības izdarītāja tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā. Turklāt nav loģiski, ka šajos gadījumos cietušā vai liecinieka tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā ietekmētu soda veida un mēra izvēli personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību.

Pamatojoties uz Eiropas Parlamenta un

Padomes 2011. gada 13. decembra Direktīvas Nr. 2011/93/ES par seksuālas vardarbības pret bērniem, bērnu seksuālas izmantošanas un bērnu pornogrāfijas apkarošanu⁵ 20. panta 3. punkta a apakšpunktā noteikto: „cietušā bērna nopratināšana tiek veikta, nepieļaujot nepamatotus kavējumus, pēc tam, kad fakti ir ziņoti kompetentajām iestādēm”, Kriminālprocesa likuma 14. panta ceturrtā daļa tika papildināta ar jaunu pirmo teikumu šādā redakcijā: „Kriminālprocesam par noziedzīgu nodarījumu, kas saistīts ar vardarbību, ko nodarījusi persona, no kuras nepilngadīgais cietušais ir materiāli vai citādi atkarīgs, vai par noziedzīgu nodarījumu pret tikumību vai dzimumneaizskaramību, kurā cietušais ir nepilngadīgs, saprātīga termiņa nodrošināšanā ir priekšrocība salīdzinājumā ar līdzīgiem kriminālprocesiem, kuros cietušie ir pilngadīgas personas”⁶. Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 14. panta piekto daļu, saprātīga termiņa neievērošana var būt pamats procesa izbeigšanai šajā likumā noteiktajā kārtībā. Ņemot vērā minēto, rodas retorisks jautājums, kādas tad ir sekas saprātīga termiņa neievērošanā attiecībā pret cietušo? Domājams, ka procesa izbeigšanai šajā gadījumā nav korektas sekas.

Tiesu prakse par kriminālprocesa pret vairākām personām pabeigšanu saprātīgā termiņā

Tiesu praksē ir gadījumi, kad tiesas izvērtē kriminālprocesu veicošo amatpersonu rīcību saistībā ar ilgstošiem kriminālprocesiem. Piemēram, saistībā ar noziedzīgu nodarījumu, kas izdarīts personu grupā, Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2012. gada 8. jūnija lēmumā konstatēts: „Latgales apgabaltiesa iesniegumā, kas nosaukts par blakus lēmumu, norādījusi, ka no 2007. gada 12. decembra līdz 2008. gada 20. jūnijam kriminālprocesā Nr. 11180174707 izmeklēšanas darbības netika veiktas, izmeklēšanu uzraugošā prokurora nevērības dēļ kriminālprocess (visticamāk domāts – pirmstiesas kriminālprocess) netika savlaicīgi pabeigts, krimināllieta uz tiesu nosūtīta 2008. gada 18. decembrī, iztiesāšana apelācijas instances tiesā pabeigta 2012. gada 14. februārī”. Tomēr jāatzīst, ka tiesu praksē personas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā pārkāpumi bieži tiek fiksēti, konstatējot objektīvo

apstākļu esamību kriminālprocesā, kuru dēļ kriminālprocess ieilga, bet tieši nenorādot procesa virzītāja vai kādas citas kriminālprocesu veicošās personas neattaisnotu kriminālprocesa novilcināšanu. Piemēram, Latgales apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģija 2015. gada 29. janvāra lēmumā⁷ konstatēja: „krimināllieta bija ierosināta 1999. gada 25. oktobrī. 2001. gada 10. augustā prokurors pieņēma lēmumu saukt pie kriminālatbildības J.V., uzrādot viņam apsūdzību noziegumā, kas paredzēts Krimināllikuma 318. panta otrajā daļā. [...] 2001. gada 21. decembrī prokurors sastādīja apsūdzības rakstu un lietu nosūtīja pirmās instances tiesai. Šeit jānorāda, ka krimināllieta pie kriminālatbildības bija sauktas 14 personas, bet kā liecinieki tiesas sēdē izsauca personu sarakstā bija norādītas 10 personas. 2011. gada 10. novembrī pirmās instances tiesa pieņēma lēmumu par kriminālprocesa sadalīšanu, izdalot atsevišķi kriminālprocesu J.V. apsūdzībā par noziedzīgā nodarījuma izdarīšanu, kas paredzēts Krimināllikuma 318. panta otrajā daļā. Iztiesājot minēto krimināllieta, tiesas sēdes vairākas reizes bija atliktas objektīvu iemeslu dēļ. Pirmās instances tiesa faktiski uzsāka skatīt lietu pēc būtības 2013. gada 29. novembrī. Pirmās instances tiesas spriedums bija pasludināts 2014. gada 17. oktobrī. Ievērojot minētos apstākļus, to, ka no noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas līdz pirmās instances tiesas sprieduma pieņemšanai pagāja vairāk nekā 15 gadi, kā arī to, ka J.V. savus procesuālos pienākumus pildīja godprātīgi un ieradās pēc procesa virzītāja aicinājuma, pirmās instances tiesa pamatoti secināja, ka šajā gadījumā lietas iztiesāšanas laikā pirmās instances tiesā nebija ievērotas apsūdzētā J.V. tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā. Apelācijas instances tiesa uzskata, ka piecpadsmit gadi, kuru laikā notika minētais kriminālprocess, ievērojot apsūdzētajam inkriminēto nodarījumu, kriminālprocesā iesaistīto personu skaitu un lietas apjomu, nav atzīstami par saprātīgu termiņu Kriminālprocesa likuma 14. panta izpratnē. Līdz ar to, nosakot sodu apsūdzētajam, pirmās instances tiesa pamatoti piemēroja Krimināllikuma 49.¹ panta pirmās daļas 1. punkta noteikumus un mīkstināja J.V. piespriesto sodu”. J.V. ar Ludzas rajona tiesas 2014. gada 17. oktobra spriedumu atzīts par vainīgu Krimināllikuma 318. panta

otrajā daļā (likuma redakcijā, kas spēkā līdz 2005. gada 1. janvārim) paredzētā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā un sodīts, piemērojot Krimināllikuma 49.¹ pantu, ar naudas sodu 1 (vienas) minimālās mēnešalgas, t.i., 320 eiro apmērā. Tātad, nolēmumā konstatēts, ka kriminālprocesā bija liels skaits personu, kurām ir tiesības uz aizstāvību, un pēc kriminālprocesa sadalīšanas tiesas sēdes vairākas reizes bija atliktas objektīvu iemeslu dēļ, tādēļ ir pārkāptas personas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā. Turklāt, kā saprātīgā termiņa kritērijs tika vērtēts laiks no noziedzīga nodarījuma izdarīšanas dienas. Nolēmumā par procesa virzītāja neattaisnotu kriminālprocesa novilcināšanu nekas tieši nav minēts, bet tas izriet no nolēmuma konteksta, kur minēts kriminālprocesa ilgums pirmās instances tiesā: „2001. gada 21. decembrī prokurors sastādīja apsūdzības rakstu un lietu nosūtīja pirmās instances tiesai. [...] Pirmās instances tiesa faktiski uzsāka skatīt lietu pēc būtības 2013. gada 29. novembrī”. Tas, vai šī termiņa ilgums saistīts ar procesa virzītāja neattaisnotu kriminālprocesa novilcināšanu, nolēmumā nav minēts. Tādējādi tieši liels apsūdzēto daudzums ietekmēja procesa ilgumu. Arī pārējām šajā kriminālprocesā Nr. 86000499 iesaistītajām personām sods tika mīkstināts, jo konstatēts saprātīgā kriminālprocesa termiņa pārkāpums. 2011. gada 24. novembra Ludzas rajona tiesas spriedumā tika secināts: „Izskatāmais kriminālprocess uzsākts 1999. gada 25. oktobrī, 2002. gada 14. janvārī krimināllieta saņemta iztiesāšanai tiesā, krimināllietas iztiesāšana atsākta no jauna trīs tiesas sastāvos, krimināllietas iztiesāšanai ir bijusi nozīmēta divdesmit viena tiesas sēde, krimināllietas iztiesāšanas atlikšanas pamati nebija saistīti ar apsūdzēto procesuālo pienākumu nepildīšanu. Šādos apstākļos, izvērtējot arī lietas apjomu un juridisko sarežģītību, kur apsūdzētajiem pavisam inkriminētas deviņas epizodes, konstatējams, ka nav ievērotas apsūdzēto tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā”⁸. Ar minēto spriedumu kopumā trīspadsmit personas atzītas par vainīgām noziedzīgu nodarījumu valsts institūciju dienestā izdarīšanā un sodītas ar piespiedu darbu. Divpadsmit personas tika sodītas par Krimināllikuma 318. panta otrajā daļā (likuma redakcijā, kas spēkā līdz 2005. gada

1. janvārim) paredzēto dienesta stāvokļa ļaunprātīgu izmantošanu (normas sankcijā bija paredzēts: soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz astoņiem gadiem vai ar naudas sodu līdz simt piecdesmit minimālajām mēnešalgām) un viena persona par Krimināllikuma 319. panta otrajā daļā (likuma redakcijā, kas spēkā līdz 2005. gada 1. janvārim) paredzēto valsts amatpersonas bezdarbību (normas sankcijā bija paredzēts: soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz sešiem gadiem vai ar naudas sodu līdz simt minimālajām mēnešalgām). Rezultātā personu tiesību uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā pārkāpšanas dēļ bargo sodu vietā sešas personas sodītas ar piespiedu darbu uz 40 stundām, četras – ar piespiedu darbu uz 50 stundām, viena – ar piespiedu darbu uz 60 stundām, viena – ar piespiedu darbu uz 80 stundām un viena – ar piespiedu darbu uz 90 stundām.

Izklāstītais spriedums detalizēti analizēts Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2014. gada 20. maija lēmumā lietā *Bērziņš pret Latviju* (iesniegums Nr. 30780/13), lai noskaidrotu, vai ir noticis Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību konvencijas (turpmāk – Konvencija) 6. panta pirmās daļas (tiesības uz lietas izskatīšanu saprātīgā termiņā) pārkāpums. Ministru kabineta pārstāve starptautiskajās cilvēktiesību institūcijās Kristīne Līce norādīja: „Šajā lietā Tiesa vērtēja sūdzību par pārāk ilgo kriminālprocesa, kurā sūdzības iesniedzējs kopš 1999. gada oktobra bija apsūdzētā statusā (visticamāk domāts – personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību statusā) un kurš tiesai tika nodots 2001. gada decembrī, bet pirmās instances tiesas spriedums tika pieņemts tikai 2011. gada novembrī, proti, gandrīz vienpadsmit gadus vēlāk, savukārt kasācijas instances nolēmums tika pieņemts 2012. gada novembrī. Vērtējot šo sūdzību, Tiesa plaši citē Ludzas rajona tiesas spriedumu, kurā izklāstītie argumenti ļauj Tiesai secināt, ka Latvijas tiesu nolēmumu rezultātā sūdzības iesniedzējs vairs nav uzskatāms par iespējama Konvencijas 6. panta pirmās daļas (tiesības uz lietas izskatīšanu saprātīgā termiņā) “pārkāpuma upuri” Konvencijas izpratnē. Tiesa uzsvēra, ka Ludzas rajona tiesa kā pirmās instances tiesa nepārprotami atzina, ka krimināllietas izskatīšana bija acīmredzami un nepamatoti ieilgusi”⁹. Jāatzīst, ka saprātīgā kriminālprocesa termiņa pārkāpums Eiropas Cilvēktiesību

tiesā analizējamajā gadījumā visticamāk tiktu konstatēts, ja vien Ludzas rajona tiesa to jau nebūtu izvērtējusi, jo kriminālprocesā iztiesāšana pirmās instances tiesā tika atsākta no jauna trīs tiesas sastāvos. Šis apstāklis, kā kriminālprocesa neattaisnotas novilcināšanas kritērijs, uzsvērts arī tiesu prakses apkopojumā par tiesībām uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā un soda noteikšanā, ja nav ievērotas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā: „[...] procesa ilgums var tikt uzskatīts par nesaprātīgu gadījumos, kad tiesneša aizstāšanas dēļ ir nepieciešams atsākt iztiesāšanas procesu no jauna”¹⁰. Taču visi minētie kriminālprocesi paldzinošie objektīvie apstākļi faktiski ir tikai sekas tam, ka kriminālprocesā ir daudz apsūdzēto personu.

Kriminālprocesa pret vairākām personām pabeigšanas saprātīgā termiņā juridiskās un praktiskās problēmas

Kā objektīvi pastāvošā praktiskā rakstura problēma kriminālprocesos pret vairākām personām ir procesuālo darbību daudzums, kas jāveic attiecībā pret katru no personām atsevišķi. Ja pirmstiesas kriminālprocesa stadijā izmeklēšanas etapā šīs darbības, to skaitā, piemēram, pratināšanu ir tiesīgi veikt kaut vai vienlaicīgi procesa virzītājs, izmeklēšanas grupas dalībnieki, procesuālā uzdevuma izpildītāji, izmeklētāja tiešais priekšnieks un izmeklēšanu uzraugošais prokurors, tad iztiesāšanas stadijā procesuālās darbības notiek secīgi tiesas sēdes laikā, un vienlaicīga procesuālo darbību veikšana nav iespējama. Tādējādi tieši iztiesāšanas laikā šādi procesi ieilgst. Viens no variantiem, kā šo situāciju atrisināt, ir pieņemt lēmumus par kriminālprocesa sadalīšanu, kā tas tika izdarīts, piemēram, kriminālprocesā par masu nekārtībām 2009. gada 13. janvārī Rīgā. Kriminālprocesa likuma 476. panta pirmajā daļā noteikts, ka tiesa apsūdzētā vai cietušā interesēs kriminālprocesa, kurā apsūdzētas vairākas personas [...] var sadalīt, ja sadalīšana nekaitē kriminālprocesa mērķa sasniegšanai. Vienā no minētā kriminālprocesa Nr.11510500109 sadalīšanas lēmumiem bija konstatēts: „Tiesa uzskata, kriminālprocesa sadalīšana veicama apsūdzēto interesēs, jo atsevišķu apsūdzēto dažādu iemeslu dēļ atkārtota neierašanās uz tiesas sēdēm rada šķēršļus lietas izskatīšanā un kriminālprocesa

attiecību noregulēšanai saprātīgos termiņos bez neattaisnotas novilcināšanās attiecībā pret apsūdzētajiem, kuri kopš krimināllietas saņemšanas Rīgas apgabaltiesās ir ieradušies uz visām tiesas sēdēm. Turklāt apsūdzētajiem un citām kriminālprocesā iesaistītām personām, tai skaitā cietušajiem un lieciniekiem, sakarā ar lietas iztiesāšanas atlikšanu tiek radīti papildus neattaisnoti izdevumi, kas saistīti ar algota darba kavējumiem, procesuālajiem, ceļa un citiem ar krimināllietas iztiesāšanu saistītiem izdevumiem¹¹. Taču šāda lēmuma pieņemšana visos gadījumos, kad kriminālprocesā ir vairākas personas, kurām ir tiesības uz aizstāvību, var apdraudēt taisnīgu krimināltiesisko attiecību noregulējumu. Turklāt sadalītajos kriminālprocesos dažkārt jāveic vienas un tās pašas darbības, piemēram, atkārtoti pratinot vienu un to pašu cietušo par vieniem un tiem pašiem jautājumiem. Līdz ar to, Latvijā aizvien vēl daudzos kriminālprocesos pret vairākām personām iztiesāšana notiks viena kriminālprocesa ietvaros.

Kā juridiska rakstura problēma procesos pret vairākām personām, kas apdraud personas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, ir situācijas, kas rodas saistībā ar nolēmuma pārsūdzēšanu. Piemēram, tikai viens apsūdzētais no vairākiem nolemj pārsūdzēt pirmās instances tiesas nolēmumu vai apelācijas instances nolēmumu. Šādos gadījumos nolēmums pret personām, kuras neveic pārsūdzēšanu un pret personu, kura pārsūdz, stāsies spēkā vienlaicīgi. Šo situāciju nav vienkārši atrisināt. Izdalīt kriminālprocesu pret personām, kas nepārsūdz nolēmumu dažkārt var būt arī netaisnīgi, jo, piemēram, kasācijas instances tiesa var konstatēt Krimināllikuma vai Kriminālprocesa likuma pantu nepareizu piemērošanu attiecībā pret visiem apsūdzētajiem. Un, no jauna izskatot lietu pirmās vai apelācijas instances tiesā un ņemot vērā Augstākās tiesas sniegto interpretāciju, tiesa var taisīt citu nolēmumu attiecībā pret visiem apsūdzētajiem, piemēram, attaisnojot viņus noziedzīga nodarījuma izdarīšanā. Jāatzīst, ka šāda iespēja pastāv visos gadījumos, arī ja kriminālprocess pret vairākām personām tiek sadalīts, un pret tām personām, kas nolēmumu nepārsūdz, tas stājas spēkā. Šādos gadījumos var tikt piemērota Kriminālprocesa likuma 62. nodaļā paredzētā kārtība, atjaunojot kriminālprocesu

sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem. Ņemot vērā minēto, kriminālprocesa sadalīšana ir vislabākais situācijas atrisinājums, īpaši gadījumos, kad viens apsūdzētais atrodas meklēšanā. Vienlaikus kriminālprocesa sadalīšana nav un nedrīkst būt tiesas pienākums. Krimināltiesisko attiecību taisnīgam noregulējumam Kriminālprocesa likumā ir paredzēti vairāki institūti, kas nodrošina personas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, no kuriem tiesa var izvēlēties vispiemērotāko kriminālprocesa mērķa sasniegšanai. Kā piemēru kriminālprocesa sadalīšanas alternatīvai var minēt Kriminālprocesa likuma 465. pantā paredzēto krimināllietas iztiesāšanu apsūdzētā prombūtnē (*in absentia*). Pret četriem apsūdzētajiem notikušajā kriminālprocesā 2014. gada 23. septembra lēmumā Latvijas Republikas Augstākā tiesa atzina: „Kriminālprocesa likuma 465. pants ir speciāla norma, kura, pastāvot noteiktiem apstākļiem, pieļauj lietas iztiesāšanu apsūdzētā prombūtnē. Tāpēc tiesai konkrētajā gadījumā nebija pienākums veikt vēl kādus pasākumus, lai apsūdzēto no ārvalsts nogādātu tiesā vai arī pienākums sadalīt kriminālprocesu¹². Tādējādi katrs atsevišķais gadījums jārisina individuāli, izvērtējot visas Kriminālprocesa likumā paredzētās iespējas. Taču, izsmelot šādos gadījumos visas Kriminālprocesa likumā paredzētās iespējas, praksē neizbēgami jāstopas ar personas tiesību uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā pārkāpumiem. Proti, Kriminālprocesa likuma normas kļūst neefektīvas, tiklīdz kriminālprocesā ir vairākas personas, kurām ir tiesības uz aizstāvību, un nav pamata iztiesāt krimināllietu apsūdzētā prombūtnē un nav pamata kriminālprocesa sadalīšanai. Šobrīd Kriminālprocesa likuma 465. panta pirmajā daļā ir paredzēti tikai divi gadījumi, kad tiesa krimināllietu var iztiesāt apsūdzētā prombūtnē (*in absentia*):

1) apsūdzētā atrašanās vieta nav zināma un tas norādīts informācijā par meklēšanas rezultātu;

2) apsūdzētais atrodas ārvalstī un viņa ierašanos tiesā nav iespējams nodrošināt.

Lai samazinātu gadījumus, kad tiek pārkāptas personas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, viens no risinājumiem ir paplašināt to gadījumu klāstu, kad krimināllietu drīkst iztiesāt apsūdzētā prombūtnē, piemēram, paredzot, ka arī gadījumā, kad apsūdzētais atrodas

Latvijā un viņa ierašanos tiesā nav iespējams nodrošināt, nevajadzētu kriminālprocesu sadalīt, bet virzīt to kriminālprocesa mērķa sasniegšanai.

Turklāt, ne vienmēr kriminālprocesos pret vairākām personām visas personas tiek apsūdzētas par vienu un to pašu noziedzīgu nodarījumu. Šādos gadījumos autors neredz būtiskus šķēršļus, lai likumā paredzētu iespēju krimināllietu pret dažiem apsūdzētiem iztiesāt, ja uz tiesas sēdi nav ieradušies citi apsūdzētie, kuriem nav inkriminēti noziedzīgi nodarījumi, par kuriem apsūdzība celta uz tiesas sēdi atnākušajiem apsūdzētajiem.

Noslēgumā autors vēlas pievērst lasītāju uzmanību Latvijas Republikas Tiesībsarga interneta mājaslapā publicētajā vēstulē „Par personas tiesību uz taisnīgu tiesu nodrošināšanu” norādītajai problēmai: „[...] kā būtiskāko sistēmisko problēmu, jānorāda savlaicīgi lietu izskatīšanas termiņi. Minētā problēma galvenokārt konstatējama kriminālprocesu izskatīšanā apelācijas instancē, kad personas pēc notiesājoša sprieduma pieņemšanas pirmajā instancē, gaidot lietas izskatīšanu apelācijas instancē, apcietinājumā pavadā nesamērīgi ilgu laiku. Atsevišķos gadījumos konstatēts, ka, gaidot lietu izskatīšanu apelācijas instances tiesā, persona apcietinājumā pavadījusi vairāk

nekā divas trešdaļas vai praktiski visu pirmajā instancē piespriesto brīvības atņemšanas sodu”¹³. Nenoliedzami, minētā problēma ir sastopama arī kriminālprocesos pret vairākām personām. Iepriekš rakstā autors izteica viedokli, ka it kā nebūtu loģiski, ka šādos gadījumos tiesa sodu vēl mīkstina, atsaucoties uz Krimināllikuma 49.¹ pantu, jo apcietinājumā pavadītais laiks tiek ieskaitīts brīvības atņemšanas sodā. Taču, jāņem vērā, ka apcietinājumā esošo uzturēšanās apstākļi var būt sliktāki, nekā brīvības atņemšanas soda izciešanas apstākļi. Ņemot vērā minēto, autors uzskata, ka tiesai būtu jāpievērš uzmanība personas tiesībām uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā arī gadījumos, kad zemākās instances tiesa personai jau piespriedusi brīvības atņemšanas sodu un personai piemērots drošības līdzeklis – apcietinājums.

Rezumējot izklāstīto, jāsecina, ka ievadā izvirzītais autora pieņēmums pamatā apstiprinājies. Tiklīdz kriminālprocesā ir vairākas personas, kurām ir tiesības uz aizstāvību, un kriminālprocesu nav iespējams sadalīt vai iztiesāt apsūdzētā prombūtnē, Kriminālprocesa likuma normas kļūst neefektīvas, apdraudot personas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā.

Atsauces

- ¹ Tiesu prakse par tiesībām uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā un soda noteikšanā, ja nav ievērotas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā. Sagatavoja prof. Dr. iur. Ārija Meikališa un prof. Dr. iur. Kristīne Strada-Rozenberga, sadarbībā ar Augstākās tiesas Judikatūras nodaļu. Tiesu prakses apkopojums akceptēts Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta senatoru sanāksmē 2014. gada 8. janvārī. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa. Senāta Krimināllietu departaments, 2013. 98 lpp. [Skatīts 10.06.2015.] Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojumi/kriminaltiesibas/>
- ² Rozenbergs, J. Tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā. Jurista Vārds, 05.07.2011. / NR. 27 (674).
- ³ Tiesu prakse par tiesībām uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā un soda noteikšanā, ja nav ievērotas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa. Senāta Krimināllietu departaments, 2013. 98. lpp. [Skatīts 10.06.2015.] Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojumi/kriminaltiesibas/>. 26. lpp.
- ⁴ Rozenbergs, J. Tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā. Jurista Vārds, 05.07.2011. / NR. 27 (674).
- ⁵ Eiropas Parlamenta un Padomes 2011. gada 13. decembra Direktīva Nr. 2011/93/ES Par seksuālas vardarbības pret bērniem. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:335:0001:0014:LV:PDF>
- ⁶ 2014. gada 29. maija likums: „Grozījumi Kriminālprocesa likumā”. Spēkā no 2014. gada 25. jūnijā.

- ⁷ Augstākās tiesas Senāta Kriminālietu departamenta 2012. gada 8. jūnija lēmums kriminālietā Nr. 11180174707.
- ⁸ 2011. gada 24. novembra Ludzas rajona tiesas spriedums kriminālietā Nr. 86000499.
- ⁹ Līce, K. ECT nolēmumi tiesnešu profesionālās darbības novērtēšanā. Jurista Vārds, 16.09.2014. /NR. 36 (838).
- ¹⁰ Tiesu prakse par tiesībām uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā un soda noteikšanā, ja nav ievērotas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa. Senāta Kriminālietu departaments, 2013. 98 lpp. [Skatīts 10.06.2015.] Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojumi/kriminaltiesibas/>. 26. lpp.
- ¹¹ 2012. gada 15. novembra Rīgas apgabaltiesas Kriminālietu tiesu kolēģijas tiesneses lēmums kriminālietā Nr. 11510500109.
- ¹² 2014. gada 23. septembra Latvijas Republikas Augstākās tiesas lēmums kriminālietā Nr. 1089136002.
- ¹³ Latvijas Republikas Tiesībsarga 2013. gada 29. jūlijā vēstule Nr.1-5/212 „Par personas tiesību uz taisnīgu tiesu nodrošināšanu”. [Skatīts 10.06.2015.] Pieejams: http://www.tiesibsargs.lv/files/content/vestules/Saeimai_par_tiesibam_uz_taisnigu_tiesu_29.07.2013.pdf
-

Abstract

The author in his article analyses person's rights to finalization of criminal proceedings within a reasonable period of time in case of criminal proceedings against several persons. In analysis the author provides an overview of legislation, regarding finalization of criminal proceedings within a reasonable period of time, reflects conclusions made, regarding the initial and final point of criminal proceedings within a reasonable period of time, provides a description of judicature, regarding finalization of criminal proceedings against several persons and points to the problems related to finalization of criminal proceedings against several persons within a reasonable period of time. In the end author concludes that as soon as there are few persons involved in criminal proceeding, who have right to defense, the provisions of Law on Criminal Proceedings become ineffective and constitute a menace to person's rights to finalization of criminal proceedings within a reasonable period of time.

Аннотация

В статье автор анализирует право лица на завершение уголовного процесса в разумный срок, когда уголовный процесс происходит против нескольких лиц. В рамках анализа автор даёт общее представление о законодательстве в связи с институтом завершения уголовного процесса в разумный срок, рассматривает положения о начале и завершении течения разумного срока уголовного процесса, предлагает обзор судебной практики в связи с институтом завершения уголовного процесса в разумный срок, а также раскрывает проблемные вопросы завершения уголовного процесса против нескольких лиц в течение разумного периода времени. В заключение автор приходит к выводу о том, что при вовлечении в уголовный процесс нескольких лиц, имеющих право на защиту, положения Уголовно-процессуального закона становятся неэффективными и представляют собой угрозу для соблюдения права лица на окончание уголовного дела в течение разумного периода времени.